

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXI

TEMMUZ 2005

SAYI: 62

BELGELER İŞİĞİNDA BAĞIMSIZ HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Adil DAĞİSTAN*

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU**

ÖZET

Mondros Mütarekesi sonrasında Fransız işgaline terk edilen Sancak, bilâhare Milletler Cemiyeti'nce Fransız “mandat” yönetimine bırakılmıştır. “Mandat” yönetiminin 1936'da sona ermesiyle ise Sancak, Türkiye'nin özellikle Atatürk'ün bizzat kararlı girişimleri ve yönlendirmesiyle bağımsızlık sürecine girmiştir. Bu aşamada Türkiye'nin uyguladığı kararlı politika ile Sancak, 1938 yılında Hatay Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sancak, Hatay Cumhuriyeti, Fransa, Türkiye, Milletler Cemiyeti, Sand-ler Raporu, Suriye.

* Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

THE INDPENDENT STATE OF HATAY'S FOUNDING IN LIGHT OF DOCUMENTS

ABSTRACT

Hatay, otherwise Sancak, has been left to the French occupation with the Mudros Armistice. Then, it was put under the French mandate by the United Nations. The French mandate in Hatay ended in 1936. Upon this, it entered into the process of independence, particularly with the continuing and decisive efforts of Atatürk. The policies of Turkey towards Hatay determined its future and at the end of the process, it gained independence. It took its place among the independent nations as Republic of Hatay.

Key Words

Sancak, Republic of Hatay, French, Turkey, The League of Nations, Sanler Report, Syria.

Giriş

Sancak'ın yani Hatay'ın Mondros Mütarekesi sonrasında işgali ve Fransız Mandat yönetimi ile Sancak'ın bağımsızlık süreci daha önce kaleme alınan ve yayınlanan iki ayrı makalede anlatılmıştı. Bu makalede ise Sancak'ın bağımsızlığa kavuşması ve Hatay Cumhuriyeti'nin kuruluşu ele alınacaktır.

Mondros Mütarekesi sonrasında 9 Kasım'dan itibaren İngiliz birliklerince işgal edilen İskenderun ve dolayları ile Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa bilahare Fransızların işgaline terk edilecektir.¹

San Remo Konferansı'nda 25 Nisan 1920'de alınan kararlar Milletler Cemiyeti yasasının 22. Maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulmuş olan "Mandat" sistemine dayanılarak İskenderun Bölgesi'ni de içine alacak şekilde Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan "A" türü mandat olarak Fransa'ya verilecek, bunun arkasından da 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti Hükûmeti'ne imzalatılan Sevr Antlaşması'nın 94. Maddesinde bu "mandat" yönetimi, "sınırı Ceyhan'a kadar uzayacak olan Suriye'nin bir mandater devletin rey ve yardımını, kendi başına ayakta duracak duruma gelinceye kadar alacağı" şeklinde yer alacaktır.²

İşte bu şekilde Fransa'ya bırakılan Suriye, Lübnan ve Sancak'taki "mandat" yönetimi 24 Temmuz 1922'de taraflar arasında akit ve karara bağlanacak, arkasından bu "mandat" yönetimi Milletler Cemiyeti Tarafından 29 Eylül 1923'te tasdik edilecektir.³

¹ Gotthard Jaeschke, "İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur" **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si**, Ankara, 1938. s. 243-244 ; Tevfik Bıykoğlu, **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C. 1, Ankara, 1962. s. 58-63 ve 81 v.d. ; Falih Rifki Atay, **Çankaya, (1881-1938)**, İstanbul, 1969. s. 150 ; Atatürk'ün yazışmaları ve verdiği emirler için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. 4, Derleyen; Nimet Arsan, Ankara, 1964. s. 15-20 ; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi**, C. 4, Güney Cehesi, Ankara, 1966. s. 45 v.d.; E. Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, Paris, 1921, s. 8 v.d.

² Jaeschke, a.g.m., aynı yer. Ayrıca Hatay'da oluşturulan manda yönetimi için bkz. Türkmen, **a.g.e.**, C. 4, s. 950-951 ; Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, İstanbul, 1972. s. 46-49; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, C. XLIX, Sayı: 193, Nisan, 1985. s. 80 ; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1978. s. 21-22.

³ Jaeschke, a.g.m., s. 248; **Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara 1974. s. 158.

Böylece bölgede oluşturulan bu Fransız “mandat” yönetimi bir takım düzenlemelerle 1936 yılına kadar devam edecektir.⁴ Nitekim Fransa’da Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde seçimleri kazanan Halk Cephesi Hükûmeti, aynı zamanda o sıralarda Avrupa’da çıkmış bulunan buhranların da etkisiyle Suriye ve Lübnan’la olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna gidecektir. Bu çerçevede Fransız Hükûmeti, Dışişleri Bakanı Delbos ile Bakanın siyasi danışmanı Viénot vasıtasıyla Paris’te Suriyeli siyasal liderlerle görüşmelere başlayacak ve görüşmeler sonunda 9 Eylül 1936’da Paris’te, Fransa ile Suriye arasında bir Dostluk ve İttifak Antlaşması parafe edilecektir. 25 yıllık bir süre için yapılan bu antlaşmaya göre Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacak ve Milletler Cemiyeti üyeliğine aday olacaktı. Antlaşmanın 3. maddesine göre Fransa, Suriye’den çekilirken Sancak’taki hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye Hükûmeti’ne devredecekti. Ancak bu hükme rağmen Sancak bölgesinin özel statüsü korunmaktaydı.⁵

Bu antlaşma ve uygulaması ise Sancak’taki Türkler arasında ve Türkiye’de endişe uyandıracak, bunun üzerine Türkiye’nin temsilcisi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Milletler Cemiyeti Meclisinin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda bu mesele ile ilgili olarak Fransa Hükûmeti ile ikili görüşme teklifinde bulunacaktır. Bilahare bu ikili görüşmeler gerçekleşecektir.⁶

Sandler Raporu Çerçevesinde Sancak'ın Bağımsızlık Süreci

Fransa ile Türkiye arasında sürdürülen görüşmeler sonunda Türkiye, Fransız tekliflerinden sorunun Milletler Cemiyeti’ne götürülmesi görüşünü benimseyecektir. Arkasından Türkiye, 10 Aralık 1936’da Milletler Cemiyeti Konseyi’ne bir muhtıra vererek, Sancak sorununun ele alınmasını isteyecek ve bu muhtıra sonrasında Sancak sorunu Milletler Cemiyeti’nde 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında ele alınacaktır.⁷ Ancak Milletler Cemiyetinde-

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, “Sancak’ta Fransız “Mandat” Yönetimi ve Türkiye” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 60, Kasım 2004.

⁵ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C. 1, Ankara, 1982 s. 134.

⁶ Bu görüşmelerle ilgili bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 61, Ankara, 2005.

⁷ Soysal, a.g.m., s. 85.

ki görüşmelerde de Türk ve Fransız delegeleri kendi görüşlerinde ısrar edeceklerdir. Bu görüşmeler devam ederken diğer taraftan, Milletler Cemiyeti Konseyi uyuşmazlığın çözümü için Konsey'deki İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin edecektir. Nihayet Türkiye ile Fransa arasındaki bu ikili görüşmeler, İsveç Dışişleri Bakanı ile Konsey Raportörü Sandler ve özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in de girişim ve katkılarıyla Fransa'nın tutumunu değiştirmesi sonucu 23 Ocak'ta genel hatları ortaya konan bir ilke anlaşmasına varılarak sonuçlanacaktır.⁸ Bilahare Sandler bu ilke anlaşması doğrultusunda raporunu hazırlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunacak ve Sancak'ı, ayrı varlık olarak kabul eden Sandler Raporu adıyla anılacak olan rapor, 27 Ocak'ta Konsey'de oy birliği ile kabul edilecektir.⁹

Bundan sonra Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Şubat 1937'de Sandler Raporu çerçevesinde Sancak statü ve anayasasını hazırlamak üzere beş kişilik bir uzmanlar komitesi kurulmasını kararlaştırdı. Bu kararın arkasından adı geçen komite 25 Şubat'ta kuruldu. Bu komitede Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından temsil edilmekteydi. Komitede Fransa adına Robert de Caix, İngiltere adına Sir James Dunnett, Belçika adına Mourice Bourquin, Hollanda adına ise Dr. Kollwijn olmak üzere birer temsilci yer almaktaydı. Ayrıca komisyonda Sandler'in temsilcisi olarak İsveçli M. Westman da bulunmaktaydı. Kurulan bu komite, daha önce Sancak'a gönderilmiş olan gözlemciler heyeti ile birlikte çalışmak üzere derhal Sancak'a gönderildi.¹⁰

⁸ **Aym Tarihi**, Ocak 1937, s. 65 ; Soysal, a.g.m., s. 87.

⁹ Soysal, a.g.m., s. 87-88 ; Dağıstan-Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın... s. ; Sandler raporuna göre, Sancak için bir statü ve anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi oluşturulacaktı. Oluşturulacak statü ve hazırlanacak anayasaya göre, Sancak Suriye sınırları içinde "ayrı varlık" olarak işlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı olacak, ancak Suriye, milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın statüsünü bozacak kararlar alamayacaktı. Rapora göre, Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacak, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacak, Sancak statüsü ve anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacak, Sancak'ın askeri gücü olmayacak, düzeni sağlamak üzere sadece polis ve jandarma bulunacak, Sancak'ın toprak bütünlüğü yapılacak bir Fransız-Türk anlaşması çerçevesinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öğüt ve kararlarına saygılı olarak Fransa ve Türkiye tarafından sağlanacak, Türkiye'nin İskenderun limanından yaralanması için Sancak statüsüne hükümler konulacak, Sancak'ta resmi dil Türkçe olacak, gerekirse ikinci bir resmi dil için Milletler Cemiyeti Konseyi karar verecek, statü ve anayasa Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayı ile yürürlüğe girecek, Konseyin Sancak ile ilgili kararları üçte iki çoğunlukla alınacaktı. Ayrıca rapor metni için bkz. **Aym Tarihi**, Ocak 1937, s. 95-97.

¹⁰ Soysal, a.g.m., s. 88 ; Gönülbul-Sar, **a.g.e.**, s. 130-131 ; Serdar Yılmaz Saraç, **Türk Kamuoyunda Hatay Sorunu**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1989. s. 83.

Sancak'a giden komite hemen çalışmalarına başladı. İlk olarak daha önce bölgeye gönderilmiş bulunan gözlemci heyeti ile görüştü. Nihayet Heyet, Bölgede yaptığı görüşme ve çalışmaları tamamlayıp Cenevre'ye döndükten sonra 15 Mayıs 1937'ye kadar Sandler Raporu'nda ortaya konan ilkelere göre ve aynı zamanda Türkiye ile Fransa'nın konuyla ilgili ortaya koyduğu tasarıları da dikkate alarak Sancak'ın statü ve anayasası ile Sancak'ın sınırlarını gösteren raporları hazırladı. Sandler de bu raporları 29 Mayıs'ta bir karar taslağı ile birlikte Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu. Konsey de aynı gün bu raporları oy birliğiyle kabul etti. Bu şekilde Sancak'ın, Sandler Raporu'nda ifade edilen "ayrı varlık" statüsü hukuksal olarak da kabul edilmekteydi.¹¹

Aynı gün yani 29 Mayıs 1937'de Türkiye ile Fransa dışişleri bakanları tarafından Cenevre'de Sancak'ın toprak bütünlüğü ile Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan antlaşmalar imzalandılar. Bu antlaşmalar, tarafların Paris'te karşılıklı olarak birbirlerine onay belgelerini verdikleri gün yani 22 Temmuz 1937'de yürürlüğe girecektir. Bu antlaşmalar ile Konseyce kabul edilen Sancak statü ve anayasası da taraflarca kabul edilmekteydi. Bu antlaşmalardan birincisine göre, Sancak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, Sancak tehdit edildiğinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne derhal bilgi verilmesi, tarafların işbirliği ve görüşmelerine devam etmesi, acil ve özel durumlarda tarafların işbirliğinde bulunması, bunun yanında Genelkurmayların önceden hazırlıklar yapması, tarafların Milletler Cemiyeti Konseyi denetleme görevi yaparken ögütlerine saygılı olması hükümleri yer almaktaydı. antlaşmanın ikincisinde ise, 3 Mayıs 1930 Son Sınır Protokolü ile tespit edilmiş Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak tanıdıkları ve onun dokunulmazlığını güvence altına aldıkları, ülkeleri üzerinde birbirlerine karşı kışkırtmaları önleyecekleri ifade edilmekteydi. Bunların yanında Antlaşmaların imzalandığı gün yayınlanan ortak demeçte ise, Fransa'nın Suriye ve Lübnan ile düzenlenmiş yada düzenlenecek ilişkilerinin Türk Hükümetince desteklenmesi, Türkiye'nin bu iki ülkenin bağımsızlığa

¹¹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, Ankara, 1983. s. 548 v.d. "Ayrı varlık" kavramı o zamana kadar devletler hukukunda rastlanmayan bir kavramdı. Bu ifadeyle Sancak'a esasında federe devletten daha ileri bir takım haklar verilmekteydi. Soysal, a.g.m. s. 90.

kavuşmasını kolaylaştırması ve Fransa ile birlikte bu ülkelerin bütünlüğünün güvence altına alınması öngörülmektedir. Ortak demeç ile ilgili olarak imzalanan ek protokolda de Suriye ve Lübnan adına Fransa'nın imzaladığı antlaşmaları adı geçen ülkelerin bağımsızlığı halinde bu ülkelere geçmiş sayılacağı ve bu antlaşmalarla ilgili düzenlemeler konusunda da gerektiğinde Türkiye ile Fransa'nın yararlı önlemler alacağı, Türkiye'nin Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini geliştirmek üzere anlaşmalar yapması için Fransa ile Türkiye'nin her türlü çabayı göstereceği belirtilmekte, ayrıca 1932 Türkiye Fransa Demiryolu sözleşmesi doğrulanmakta ve uyrukluk seçme hakkı ile ilgili bir mektup alış verişi yapılmış olduğu açıklanmaktadır.¹²

Konsey ve yukarıda sözü edilen antlaşmalarla kabul edilen Sancak'la ilgili statü, anayasa ve sınırlarla ilgili raporların içeriği ise özetle şu şekildeydi. Buna göre sınırlar, Sancak'ın o sıradaki yönetim çevresine göre belirlenmekteydi. Bu sebeple çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Bayır, Bucak ve Hazne adlı yerleşim birimleri sınırların dışında kalıyordu. Bu duruma Komitede yer alan Numan Menemencioğlu itiraz etmiş, hiç olmazsa Bayır'ın Sancak'ın sınırlarına dahil edilmesini istemiş ve bunda ısrar etmiş ancak olumlu bir netice alamamıştı. Buna karşılık bu bölgedeki Türklerin dillerini serbestçe kullanabilmeleri, Mahkemelerde Türk dili ile davalarını görebilmeleri ve çoğunlukta oldukları bölgelerde okullarda Türkçe eğitim ve öğretim yapmaları sağlanmıştı.¹³ Sancak statüsü, ise yukarıda özetle dipnotta verdiğimiz Sandler raporundaki ilkelerin ayrıntılı bir şekilde ortaya konmak suretiyle belirlenmişti. Raporda Sancak'ın resmî dilinin Türkçe ve bunun yanında Arapça'nın da olduğu ifade edilmekteydi. Anayasa da ise, yasama gücünün toplumsal farklılıkları dikkate alarak iki dereceli seçim sistemine göre dört yıllığına belirlenecek kırk kişilik bir meclis tarafından kullanılacağı, Meclisin yürütme gücünün başındaki cumhurbaşkanını beş

¹² Antlaşmaların yürürlüğe girmesinden sonra her iki bakan Eylül ayında durumu ayrı ayrı olarak Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine bildirmişlerdir. Sekreterlik de durumu Konsey'in bilgisine sunmuştur. Soysal, a.g.m., s. 89 ; Ayrıca antlaşmalar için bkz. Soysal, a.g.e., C. 1, s. 565 v.d.; a.g.e., s. 91-92 ; Düstur, 3. Tertip, C. 18, s. 548.

¹³ Bu üç bölge o sırada Sancak yönetimine bağlı bulunmamakta, bunlar Lazkiye'ye bağlı bulunmaktaydı. Buna dayanarak Uzmanlar Komitesi'nin telkinleri etkili olmuş Sandler de raporunu buna göre hazırlamıştı. Daha geniş bilgi için bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. 2, İstanbul, 1973. s. 634.

yıllığına seçeceği, cumhurbaşkanının da icra heyetinin başkanını seçeceği, icra heyetinin başbakanla birlikte beş üyeden oluşacağı, yargı gücünün bağımsız olacağı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altında bulundurulacağı ayrıntılarıyla ifade edilmekteydi. Ayrıca statüde Suriye Hükûmetinin milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın bağımsızlığını ve egemenliğini ilgilendiren konularda uluslar arası antlaşmalar yapamaması, Sancak'ın çıkarlarını ilgilendiren temel konularda antlaşmalar yapılırken Sancak hükümetine danışması gibi hükümler de yer almaktaydı.¹⁴

Sandler'in sunduğu raporda ayrıca Sancak'ın toprak bütünlüğünün bir Türk-Fransız antlaşması ile güvence altına alınması belirtilmekte idi. Nitekim bu hüküm yukarıda da belirttiğimiz gibi yapılan antlaşmada yerini aldı. Bu raporun 55. maddesine göre ise bu statü ve anayasa'nın 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girmesi ve bunların Fransa'nın Suriye üzerindeki mandası süresince uygulanması öngörülmekteydi. Bu çerçevede Fransa'nın Suriye'deki manda yönetimine son vermesi ve Suriye'ye bağımsızlık tanınması durumunda Sancak'ın da Suriye ile bağlarından kurtulup bağımsızlığına kavuşması her ne kadar statüde böyle bir hüküm yoksa da gündemdeydi.¹⁵

Bu şekilde oluşan Sancak Devleti'nin yüzölçümü 4805 kilometrekare, nüfus ise Fransız verilerine göre 219 bin idi. Bu nüfusun dağılımı da, % 39, 7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Ortodoks Rum, %3'ü Çerkez, Kürt, Arnavut, İsmaili ve Yahudi şeklindeydi. Burada her ne kadar Türk nüfusu görece bir çoğunluk olarak görülüyorsa da aslında Fransızların bölgeye yerleşmesinden itibaren bölgedeki Türk nüfusunun salt çoğunluğunu bozmak için daha önceki makalemizde belirttiğimiz gibi birtakım girişimlerde bulunmuştu. Bu çerçevede Türkler göçe zorlanmışlardı ve bölgenin demografik yapısı Türkler aleyhine bozulmuştu. Bu durum o tarihlerde Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi olan René Massigli'nin kitabında açıkça belirtilmektedir.¹⁶

Bu antlaşmaları Suriye Parlamentosu 3 Haziran 1937'de yayınladığı bir bildiri ile protesto edecek ve Sancak'ın Suriye'nin bir parçası olduğunu,

¹⁴ Soysal, **a.g.e.**, s. 544 v.d.; a.g.m., s. 90-91; Saraç, a.g.t., s. 83-87.

¹⁵ Soysal, a.g.m., s. 90-91.

¹⁶ Soysal, a.g.m., s. 90; René Massigli, **La Turquie Devant la Guerre**, Paris, 1964. s. 43.

yapılan antlaşmalarla belirlenen statüyü tanımadığını beyan edecektir. Arkasından Suriye’de, Fransa’ya karşı birtakım gösteri ve baş kaldırma olayları görülecektir. Bu protestoların Fransa üzerinde herhangi bir etkisi olmayacak, nitekim bir müddet sonra Fransa ile Türkiye arasında bir ticaret anlaşması yapılacaktır.¹⁷

Esasında, Suriye yönetimi, daha Sancak konusu Paris ve Cenevre’de ele alınmasıyla birlikte Suriye’de Türkiye ve Türkler aleyhinde propagandalara başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye’de gerçekleştirilmiş olan şapka inkılâbını inançla özdeşleştirerek Türkiye’nin dinden uzaklaştığı propagandasına girişmiş, Trablusşam civarında ise Türkmen aşiretlerinden şapka giyenleri tutuklama yoluna gitmiştir. Arica Halep, Cezire ve Kürt Dağı civarında Türkçülük yaptıkları gerekçesiyle tutuklamalar gerçekleştirmiştir. Bu arada Antakya’nın Com ve Kefriabit köylerinde şapka giyen Araplara şapkaya düşman Araplar tarafından saldırılarda bulunularak yaralanmalar vukua gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye’nin Halep, Trablusşam ve Cezire bölgelerini alacağı yönünde kanaatler yaygınlaşmıştı. Bu ortamda Suriye yönetimi esas tehlikenin Hatay’dan geldiğini söyleyip yaymağa başlamıştır. Bu arada Suriye yönetimi tarafından bazı bölgelerde “Sancak Müdafası” adı altında milis kuvvetleri oluşturma yoluna da gidilmiştir. Sandler Raporu’nun kabul edilişinin ertesi günü ise, Suriye’de gösteriler başlatıldığı gibi şapka giyenler de saldırıya uğramıştır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye’nin Şam ve Halep Konsoloslukları muhafaza altına alınmıştır.¹⁸

Bunların yanı sıra Suriye’de yayımlanan 10 Haziran 1937 tarihli Elkasbas gazetesi, Suriye Hükümetinden Sancak devlet başkanının Arap olmasını sağlamak, Sancak’ta Arapça eğitimi yaygınlaştırmak ve Sancak’ta Araplığı yayacak teşkilatlar oluşturmak gibi tedbirlerle Sancak’ta Araplığın egemen olmasını talep edecektir.¹⁹

¹⁷ Soysal, a.g.m., s. 89; Yusuf Sarınoy, “Atatürk’ün Hatay Politikası I, (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 12, S. 34, Ankara, Mart 1996, s. 23-24; **Ulus Gazetesi**, 16/Haziran/1937; Suriye Mebuslar meclisinin yayınladığı bildiri için bkz. Sökmen, a.g.e., s. 10.

¹⁸ Sarınoy, a.g.m., C. 12, S.34, s. 23; **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-2 ve fihrist No: 19-6 ve 19-7.

¹⁹ Sarınoy, a.g.m. C. 12, S. 34, s. 24.

Yukarıda sözünü ettiğimiz antlaşmaların yanı sıra Sancak için ortaya konan statü ve anayasa ile Sancak meselesi yeni bir döneme girmektedir.

1937 Antlaşmaları Sonrasında Sancak'ta Gelişmeler

1937 Antlaşmalarına göre 15 Nisan 1938'e kadar Sancak'ta seçimlerin yapılması gerekmektedir. Ancak Sancak için hazırlanan anayasa ile yapılan antlaşmalar uygulaması aşamasında problemler çıkacaktır. Nitekim Sancak'taki Fransız temsilcisi ile diğer Fransız görevliler anlaşma ve anayasanın uygulanmasını engelleyici tutum ve davranış içine girdiler. Bu arada ileride yapılacak seçimlerin kendi lehlerine sonuçlanması için girişimler de söz konusuydu. Bu çerçevede Fransızlar kışkırtıcı eylemlerine başladılar. Böyle bir ortamda Sancak'ta hem polisler halk arasında hem de karşıt guruplar arasında kanlı çarpışmalar meydana geldi. Nitekim Sancak'ta Fransız ve Suriye memurları, Dünya kamuoyuna Sancak'taki Türk olmayan unsurların Cenevre Anlaşmasını istemediklerini göstermek, ayrıca Türkiye taraftarlarının gözlerini korkutmak ve maneviyatlarını kırmak, böylece bilahare yapılacak seçimlerde kendi lehlerine bir sonuç çıkarmak için mezalim ve mezalimi teşvik eden bir tutum içine girmişlerdir. Bu çerçevede Fransızlar daha önce kendilerine hizmet etmiş ve kendileriyle birlikte çalışmış olan ermeni, alevi ve Hristiyanların da yer alacağı 800 kişilik Sancak bölükleri oluşturma yoluna gitmişlerdir.²⁰ Bunun yanında Suriye hükümeti de aynı amaç doğrultusunda yukarıda değinilen uygulamaların da gösterdiği gibi Sancak'ta tedhiş siyaseti izlemeye başlamıştı. İzlenen bu politika doğrultusunda Türklere ve Türkiye yanlılarına mallarını yağma, silâh bulundurma bahanesiyle hane ve yerleşim birimlerinde aramalar yapma ve Türklere alevi ve diğer unsurları karşı karşıya getirmek gibi girişimlerde bulunmuşlardır. Bütün bunların sonucunda da Sancak'ta Türkler aleyhinde pek çok olaylar vukua gelecektir. Türkiye bu olaylara karşı bir takım tedbirler alacaktır.²¹

²⁰ Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-29 Bkz. Ek: 1

²¹ Bu gelişmelerle ilgili bkz. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-10-14-43-44. Fihrist No: 20-8-24-37-41-48-49-50-80-81-82-100-101-102. Bu belgelerin bir kısmı Ek: 2, 3 ve 4'de verilmiştir.

Bu ortamda, Türkiye Sancak'ta daha etkili olabilmek ve yapılacak seçimleri kendi desteklediği tarafın kazanmasını sağlamak için bir takım girişimlerde bulunacaktır. Bu çerçevede Türkiye'de Hatay işleriyle meşgul Heyet, Dahiliye Vekili Başkanlığında toplanarak Sancak'ta seçimleri kazanmak için alınması gereken tedbirleri görüşecek ve öngördükleri tedbirleri 28 Temmuz 1937'de bir raporla Hükümete sunacaktır. Hükümete sunulan bu raporda, Türkiye taraftarlarının ekonomik olarak desteklenip güçlendirmenin önemine binaen Sancak'ta bir banka şubesi açılması (İş Bankası), sosyal faaliyetin faydasına binaen Sancak'ta hastane ve dispanserlerin açılması (Antakya ve Bilan'da hastane, Reyhaniye, Ordu, Kırıkhan ve Süveydiye'de dispanser), Türkiye'de bulunan Hataylıların bölgeye gitmesinin sağlanması, Türkiye'den Hatay'a gidecek memur ve aydınların seçimlerle ilgili bilgilendirilmesi için konferanslar düzenlenmesi, seçimlerin kazanılmasında önemli rol oynayacağı görülen Alevilerin Türkiye'ye giriş çıkışlarının kolaylaştırılması, Hatay'da mümkünse lise seviyesinde bir okul açılması ancak şimdilik Hatay'dan 40 öğrencinin Türkiye'ye getirilerek ücretsiz ve yatılı olmak üzere eğitimlerinin sağlanması, Ayrıca diğer bir takım faaliyetler ve çeşitli kalem harcamaları için 63410 TL.sının temin edilmesi istenmektedir. Ayrıca bu rapora bütün bu işler için gereken masrafları tafsilatlı olarak gösteren ek bir rapor sunulmuştur.²²

Bu arada Türkiye 1937 yılı başından itibaren Sancak Meselesi ile ilgili iç ve dış kamuoyunu aydınlatıp kazanmak üzere çeşitli etkinlik ve propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bu çerçevede, ülke içinde "Millî Hatay Mitingleri" düzenlenmiş, millî basından, Hatay davası sonuçlandırılıncaya kadar kamuoyunun aydınlatılması yönünde yayın ve hükümetle işbirliği yapmaları istenmiştir. Diğer taraftan Türkiye'de yaşayan Sancak doğumlular Sancak'a gönderilmiştir. Dış kamuoyuna yönelik olarak da Türkiye'de ilk dış radyo yayınına başlanmış, ayrıca Sancak'ta Türklere yapılan çeşitli baskılar hazırlanan bir broşürle özellikle Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere dağıtılmıştır.²³

²² Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41 Belgelerin içeriği için bkz. Ek: 5.

²³ Türkiye diğer taraftan bir komisyon oluşturarak, gelecekte Hatay'da uygulanacak kanunları hazırlama yoluna gitmiştir. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Sannay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 30-31.

Sancak'ta ve Sancak'a yönelik olarak bu gelişmeler yaşandığı sırada, bir taraftan da yürürlüğe giren statü ve anayasa gereği seçim listeleri oluşturulmaktaydı. Bu ortamda Türkiye Sancak'ta daha etkin hale gelebilmek ve gelişmelere yerinde ve zamanında tepki verebilmek için ilk Türk Konsolosluğu 30 Ağustos 1937'de Sancak'ta resmen açıldı. Açılan bu konsolosluğun başına da ilk konsolos olarak Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Faik Zihni Denli Bey getirildi.²⁴

Diğer taraftan, Sancak'taki halkın istismar edilmesini önlemek ve Türkiye lehine kazanmak amacıyla gayri resmi olarak "Hatay Egemenlik Cemiyeti" veya "Sancak Halkı İdare Heyeti" gibi isimler altında faaliyet gösteren örgütler, Milletler Cemiyeti komisyonlarının Türklerin Sancak'ta resmi bir temsilcisinin bulunmadığı iddiaları üzerine Ağustos 1937 başlarında Hatay Halk Partisi adıyla resmen partiye dönüştürülmüştür. Bu parti, Sancak sınırları içinde Halk Partisi adıyla, Sancak sınırları dışında ise Hatay Erkinlik Cemiyeti adıyla anılmaktaydı. Partinin başkanlığını Abdürganî Türkmen genel sekreterliğini ise Vedii Münir Karabay yürütmekteydi. Bundan sonra Türklerle ilgili tüm resmî ilişkiler bu parti yöneticileri tarafından yürütülecektir.²⁵

Bunun yanı sıra Suriye yanlıları da Sancak'ta bir takım cemiyetler kurarak Türklere karşı hem fiili olarak hem de propaganda yaparak faaliyete geçmişlerdi. Diğer taraftan Fransızlar da Sancak'taki etnik ve dini gurupları birbirlerine düşürerek hakimiyetlerini bir şekilde sürdürmek istemişlerdir. Bu çerçevede Fransızlar Sancak'ta 1937 Ağustos'unda bir Müslüman partisi kurdurmak istemişlerdir. Ayrıca Sancak halkını seçim listelerine Müslüman suni olarak yazdırma girişiminde bulunmuşlardır. Bu şekilde Müslüman cemaati bölmek istemişlerdir.²⁶ Bu gibi girişim ve faaliyetlere karşı koymak için Türkler tarafından ilk başta Antakya'da olmak üzere bi-

²⁴ Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya, 1986. s. 60.

²⁵ Partide 1938 yılı başlarında bir takım değişiklikler yapılacaktır. Buna göre Abdurrahman Melek, Rasim Yurtman, Abdullah Mürsel, Vedii Münir Karabay ve Vedii Bilgin'den oluşan bir Heyet-i Faale oluşturulacaktır. Bu heyet ileride oluşacak müstakbel Hatay Kabinesi, Parti teşkilatı da Hatay Devletinin iskeletini oluşturulacaktır. Bkz, Sarıay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 27-28.

²⁶ Araplar ve arap yanlıları El'haülarabî (Arap Kardeşliği), El'uribe (Arapçılık), Usbetülarabül Kavai (Arap Milliyetçiliği Mücahitleri) adlı cemiyetler kurdular. Bkz. Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarılış Mücadeleleri Tarihi**, İskenderun, 1973. s. 152 ; Sarıay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 29.

lahare diğere yerleşim birimlerinde Halk Evleri açılmıştır.²⁷ Açılan parti ve halkevleri yukarıda kısaca belirttiğimiz Suriye ve Fransızların girişimlerine karşı tavır alarak karşı propagandaya geçmiş ve Alevilerle bir kısım Araplar kazanılıp bunların Türk seçmen listelerine yazılmaları sağlanmıştır.²⁸

Bu arada, Lübnan'a iltihak ederse Fransız müstemlekesi olacaklarını ifade ederek Lübnan'a iltihak etmek istemeyen Lazkiye ileri gelenleri ki bunlar Lâzkiye'de Meb'usan Meclisi Reisi İbrahim Genç, Safir Ağa, Sabri Bey, Aziz Bey Havvaş, Yusuf Bey Elhamit, Şeyh Salih ve Emin Bey Reslan'dan oluşmaktaydı, Tarsuslu Enis İbrahim Beyi 1937 Ağustos ayı başlarında gizlice Adana'ya göndererek, buradaki Türk yetkililerinden, Türkiye'nin hakimiyeti altında Lazkiye'nin bağımsızlığını talep ettiler. Bu çerçevede silâh ve silâh tedariki için para verilmesini istediler. Eğer bunlar sağlanırsa Lazkiye Alevileri yukarıda adları geçen ileri gelenlerinin bir işaretiyle silahlı olarak ayaklanacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Türk Hükûmet yetkilileri kendilerine, yaklaşmakta olan Sancak seçimlerinde aslen Türk olan Lazkiye Alevilerinin Hatay'daki akraba ve tanıdıklarını aydınlatarak, Türklerle el ele verip kitle halinde çalışmaya teşvik etmelerini istediler. Nitekim bu talep doğrultusunda Lazkiyeliler bağımsızlık girişimlerinin yanı sıra Hatay'da istenilen şekilde propaganda faaliyetlerinde de bulunacaklardır.²⁹

Sancak'ta yukarıda ifade etmeğe çalıştığımız gelişmeler yaşanırken Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı Sancak'ta yapılacak ve bir halk oylaması niteliği de taşıyacak olan ilk seçimi düzenlemek ve denetlemek üzere 4 Ekim 1937'de bir komisyon oluşturur. Bu komisyon Ankara'ya uğrayıp temaslarda bulunduktan sonra buradan hareketle 20 Ekim 1937'de İskenderun'a ulaşmıştır. Sancak'a gelen Heyet sınırda Fransız Komiserlik siyasi

²⁷ Halka Türkçe okuma yazma öğretilmesiyle Türk görüşünün duyurulmasında oldukça etkili bir rol oynayan Halk Evleri'nin, emniyet kolu, hukuk kolu, propaganda kolu olmak üzere üç kolu bulunmaktaydı. Bunların dışında Nuri Aydın Konuralp yönetiminde küçük bir silahlı kol da bulunmaktaydı. Bkz. Konuralp, a.ge., s. 153

²⁸ Türklerle birlikte hareket eden Aleviler üzerinde şiddet ve baskı yapılmıştır. Bu baskılar karşısında birçok alevi halkevlerine baş vurarak himaye talep etmişlerdir. Sarımay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 29-30

²⁹ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 20-39 ; Belge için bkz. Ek: 6

büro Reisi Kumandan Bono tarafından karşılanarak kendilerine Sancak'a kadar refakat edecektir.³⁰

Bu sırada Suriye gazetecileri Halep'te Bono ile görüşmüşler ve Kendisine Sancak'ta alabildiğine Türk propagandası yapıldığını, buna mukabil Fransızların bu duruma lakayt kaldıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Bono gazetecilere, Fransa'nın vazifesini yaptığını ama Kendilerinin tembel olduğunu ve iş görecek kabiliyette olmadığını söylemiştir. Bono'nun bu ifadeleri Suriye Meclisi'nde galeyana sebep olmuştur. Mebuslar bu durumun sorumluluğunu hükümete yüklemişler ve Milletler Cemiyeti'nin tavin ettiği Seçim Komisyonunun Sancak'a geldiği bir dönemde Suriye Hükümeti'nin Sancak'la ilgili girişimlerinde etkisiz kaldığını belirterek, Hükümete müşterek bir takriri verilmesine karar vermişlerdir.³¹

Diğer taraftan Sancak'taki Fransız görevliler etkinliklerini sürdürmek için girişimlerde bulunmaktaydılar. Nitekim Antakya Jandarma Kumandanlığı'na Ermeni asıllı Mihran adında Beylan'lı bir Teğmen'i getirmişler, Sancak Jandarma Kumandanlığı'na da Binbaşı Horant'ı getirme girişiminde bulunmuşlardı. Ayrıca Suriye'den Sancak'a nakillerini isteyen Türk subaylara da izin vermemektedirler. Bunların yanında Arapça çıkan gazetelere destek vermekte, Türkçe yayın yapan gazeteleri ise yayınlarından dolayı tehdit etmekteydiler.³²

Sancak meselesi bu şekilde seyrederken Fransa'da hükümet değişikliği olmuş, bu gelişmeden bir müddet sonra 25 Ekim 1937'de Türkiye'de de hükümet değişikliği meydana gelmiş ve İsmet İnönü yerine Celal Bayar başbakanlığa getirilmiştir.³³ Bu hükümet değişikliklerine ve o sırada devam etmekte olan Dersim ayaklanmasına rağmen Atatürk'ün Sancak politikasında en ufak gevşeme ve sapma meydana gelmemiştir. Nitekim bu konuda acele eden Atatürk 29 Ekim 1937 günü akşamı Ankara Palas'ta dü-

³⁰ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-34-35 Belge için bkz. Ek: 7 ; Hüseyin Kara, **Hatay Sorununda Türk Basını 1936-1939**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, 1985. s. 50.

³¹ Bkz. Aynı belge. Ek. 7.

³² **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-38-47-48. Bkz. Ek: 8.

³³ **Ulus Gazetesi**, 26 Ekim 1937.

zenlenen Cumhuriyet Balosu'nda Atatürk, yanında Başbakan Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras olduğu halde konuğu Romanya Başbakanı Tatarescu, İngiltere ve Fransa Büyük elçileri ile sabaha kadar dış politika üzerinde konuşmuş ve bu konuşma sırasında Sancak meselesini de gündeme getirip, O günlerde Türkiye'yi ziyaret etmekte olan konuğu Romanya Başbakanı Tataresko ile İngiltere Büyükelçisi yanında Fransız Büyükelçisi Henri Ponsot'a;

“...Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak Muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim; Onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilirse bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek Benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız” diyerek, “...dünyanın bu günkü durumunda dostluklara ihtiyacı olduğunu, Sancak meselesinin genel planda Türk-Fransız ilişkilerini, Türk-İngiliz ilişkilerine koşut olarak geliştirebileceğini” ifade etmiştir.³⁴

Bu konuşmanın arkasından Atatürk, 1 Kasım 1937 günü TBMM'ni açış konuşmasında tabi olarak Sancak meselesine de değinerek, daha önce belirttiğimiz gibi 29 Kasımda yürürlüğe girmesi öngörülen yeni Hatay rejiminin yürürlüğe girmesine az bir zaman kaldığını söyleyecek ve gelecekteki Türk-Fransız ilişkilerinin iyi bir şekilde gelişmesine Hatay işinin iyi bir yönde yürümesinin esaslı bir ölçü ve amil olacağını belirtecektir.³⁵

Ancak bu sırada Sancak'ta görev yapmakta olan Seçim Komisyonu tarafsız hareket etmeyerek bölgedeki Fransız görevlilerinin direktifi ile hareket etmekteydi. Komisyonun Bölgedeki Türklerle ilgileri çok zayıf olmasına karşın diğer unsurlarla sıkı ve kuvvetli ilişkileri bulunmaktaydı. Seçmen listelerin düzenlenmesinde her seçmenin kendi cemaati içinde oy kullanması gerektiği, başka cemaat içinde oy kullanma hakkı bulunmadığı

³⁴ Sökmen, a.g.e., s. 11 ; Soysal, a.g.m., s. 91.

³⁵ *Ulus Gazetesi*, 2 Kasım 1937 ; Sökmen, a.g.e., s. 11.

şeklindeki Fransız görüşü doğrultusunda hareket etmekteydi. Ayrıca Türkleri zayıf düşürmek amacıyla her seçim bölgesinin kaza olması hususunda telkinlerde bulunmaktaydı. Bu sırada Fransız delegesi Roger Garreau alenen Türkler aleyhinde çalışmaktaydı. Bu çerçevede Fransız memurlar nüfus oyunlarına baş vurarak Türklerin nüfusa kayıtlarını zorlaştırırken diğer unsurların kayıtlarını derhal yerine getirmekteydiler. Aynı zamanda Sancak dışından bir çok ermeni, Alevi ve Arap Sancak'a getirilerek nüfusa kaydedilmekteydi. Bu arada Türkler arasında da itilaflar uyandırmak için gayret gösterilmekteydi. Bu şekilde Fransızlar Türk dışındaki unsurları bir araya toplayarak seçimi kazanmak, böylece bölgede Fransız nüfuz ve hakimiyetini temin etmek ve Türk nüfuzunu tamamen zayıflatmak istemekteydiler.³⁶

Bu arada Sancak'ta bulunan Seçim Komisyonu Yukarıda belirtildiği gibi Fransız manda memurları ile işbirliği içinde Türkiye'nin tutumu olan isteyen herkesin istediği cemaate yazılması görüşüne aykırı olarak, seçmenin doğuştan mensup olduğu cemaate yazılması görüşü doğrultusunda hazırladığı 87 maddelik bir seçim yönetmeliğini Aralık 1937 sonuna doğru Milletler Cemiyeti Konseyine gönderecektir. Bu yönetmeliğin bir örneğini ise sadece bilgi edinmek üzere Türk Hükûmetine iletcektir.³⁷

Bu sırada Paris dönüşü 20 Aralık 1937'de Suriye'de tanınan ve söz sahiplerinden biri olan Emir Adil Aslan ile birlikte Ankara'ya uğrayan Suriye Başbakanı Cemil Mardam Başbakan Celal Bayar'la görüşmesinin arkasından Atatürk'le görüşmüştür. Bu görüşmede Suriye ile dostluğundan söz eden Atatürk, Suriye'nin diğer İslam ülkeleri gibi bağımsız olması gerektiğini, Fransa'nın bunu kabul etmek zorunda olduğunu, bir takım hayallere kapılırlarsa sonuçta hüsrana uğrayacaklarını, Fransızlar bağımsızlığı engelleme yoluna giderlerse Türk Ordusunun müdahale edip bağımsızlıktan sonra Suriye'den çekilebileceğini, Hatay'ın ise küçük bir mesele olduğunu, bu meselenin toprak meselesi olmayıp Türkiye için bir namus meselesi olduğunu ifade edecektir. Cemal Mardam bu konuşmaya cevap vermeyerek sa-

³⁶ Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-49-50-51 Belge için bkz. Ek: 9.

³⁷ Soysal, a.g.m. s. 92.

dece Paris'ten iyi sonuçlarla döndüğünü, Fransızlarla anlaşmazlıklarının giderilebileceğini söyleyip Atatürk'e saygılarını sunacaktır.³⁸

Bu arada Türkiye 22 ve 24 Aralık 1937'de, Fransa ile yapılmış olan antlaşmalara aykırı gördüğü seçim yönetmeliği ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri ile Konsey Başkanına itirazda bulunup Türkiye ile işbirliği halinde seçim yönetmeliğinin düzeltilmesini isteyecektir. Bu ortamda Türk Fransız ilişkileri de gerginleşecek ve Türkiye 29 Aralık 1937'de Fransa'yı kaygılandırarak şekilde Fransız Hükümetine 1930 dostluk antlaşmasını yenisi yapılmak üzere bozma kararını bildirecektir. Bu durumda, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın barışı tehdidinin doruğa ulaştığı ortamda Türkiye'yi yanında tutmanın önemini kavrayan Fransa, Türkiye ile ilişkilerini düzeltme yoluna girecek ve 30 Ocak 1938'de Paris'te Türk Dışişleri Bakanı Aras ile Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'un görüşmeleri sonucunda yeni bir Türk-Fransız dostluk antlaşmasının yapılabileceği belirtilecektir.³⁹

Bu gelişmeler yaşandığı sırada Milletler Cemiyeti Konseyi 31 Ocak 1938'de İsveç temsilcisinin başkanlığında Türkiye, Fransa, İngiltere ve Belçika temsilcilerinden oluşan komite Türkiye'nin itirazlarını dikkate alarak seçim yönetmeliğinde gerekli değişiklikleri 7 Mart 1938'e kadar tamamlar. Bu arada bir gözlemci heyetinin kurulmasını da kararlaştırır.⁴⁰

Bu gelişmelerin yanı sıra Ankara'daki Fransız Askeri Ataşesi Albay Courson Savunma Bakanı Daladier'e 28 Mart 1938'de yolladığı raporunda, Sancak meselesinin Türkiye ile olan ilişkileri bozduğunu, genel bir savaşta Türklerin dostluğu isteniyorsa bu meselenin Türkiye'yi tatmin edecek bir şekilde çözümlenmesi gerektiğini belirtecektir. Fransız Genel Kurmayı da 8 Nisan 1938 tarihli raporunda Türkiye'nin stratejik önemime değinerek benzer bir talepte bulunacaktır. Bunun üzerine Fransa'nın politikası yumuşayacak ve Türkiye'nin seçim ile ilgili taleplerini olumlu karşılayacaktır.⁴¹

³⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri*, Ankara, 1981. s. 202 v.d.

³⁹ Soysal, a.g.m., s. 93-94.

⁴⁰ Soysal, a.g.m., s. 94; Sökmen, a.g.e., s. 99.

⁴¹ Soysal, a.g.m., s. 94.

Sancak Seçimlerinin Tekrar Başlatılması ve Gelişmeler

Bu ortamda seçim işleri ile ilgili gözlemci heyeti Sancak'a gelip incelemelerde bulunarak seçim işlerinin yeniden başlamasına karar verir. Bilahare Nisan 1938'den itibaren tekrar seçim listeleri düzenlenme işine başlanacaktır. Buna göre 20 yaşını dolduran erkek seçmenler Türk görüşüne uygun olarak önce Anayasa'da belirtilen dilediği cemaat listesine serbestçe yazılacaklar ve Bu seçmenler birinci derece seçimini, seçilenler de ikinci derece seçimini gerçekleştireceklerdi.⁴²

Nihayet seçimlerin ilk ayağı Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun gözetimi altında Mayıs 1938 başlarından itibaren başladı.⁴³ Ancak Fransa ile varılan anlaşmaya rağmen Sancak'taki Fransız makamları Türkler aleyhindeki faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi Sancak'taki Fransız Yüksek Komiseri Roger Garreau Şam'a gidip döndükten sonra alenen Türkler aleyhine çalışmaya başlamıştı. Bu çerçevede Türk olmayan unsurları birleştirerek seçimi kazanmak ve bu şekilde Sancak'taki Fransız nüfuzunu devam ettirmek istemekteydi. Bu yöndeki girişimlerini de genel olarak Ermeni unsuruna dayandırmaktaydı ki Sancakta atanan memurlar, doktorlar, komutanlarıyla birlikte jandarmaları Ermeniler arasından seçmekteydi. Bu ortamda Sancak'taki Türklerle baskı uygulanmaya devam edilmekteydi. Bu anlamda Türk köylerine baskınlar düzenlenmekte, Suriye yanlısı İttihadı Vatanî Partisi mensuplarının baskı ve şiddet uygulamalarına göz yumulmakta hatta teşvik edilmekte, seçimleri Türklerin asla kazanamayacağı, Hatay'da mevcut olan Fransız askerî kuvvetini asla Hatay'dan çıkaramayacakları, Türkiye Hükûmeti hudutta her ne kadar asker bulunduruyorsa da Fransız dostu Rusya'nın müdahalesi endişesiyle Hatay'a asker sokma teşebbüsünde bulunmasına imkan olmadığı yönünde propagandalar yapılmaktaydı.⁴⁴ Ayrıca Sancak'ta Türkler lehine hareket eden Alevileri de baskı ve şiddet yoluyla sindirme yoluna gitmekte, Sancak'taki Çerkezlerin

⁴² Sökmen, a.g.e., s. 99 ; Sarımay, a.g.m., C. 12, S 35, s. 407-408; Soysal, a.g.m., s. 97; Süleyman Tüzün, *İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989. s. 119.

⁴³ Sarımay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 407-408; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Soyak, a.g.e., s. 641-643.

⁴⁴ *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-49-50-51 ve 27-7-8-10-11-22-23-24-40-41 Belgeler için bkz. Ek: 10.

Arap listelerine kaydını sağlamak üzere Sancak'a bir kısım Çerkez ajanları sokulmakta, Türkiye'ye bağlı Kürt Dağı halkının Türkiye aleyhine harekete geçirmek üzere bölgeye propagandacılar gönderilmekteydi. Reyhaniye'deki Kürt Kulübü mensupları da Türkiye aleyhtarı Hoybun Komitesi'ne bağlı olarak hareket etmekteydi.⁴⁵ Bunun yanında Suriye'deki Taşnak ve Hınçak komitelerini birleştirip birçok Ermeni'yi ve aynı zamanda Arap'ı Sancak'a sokarak seçim listelerine kaydetmekte, buna mukabil Türkler bir takım gerekçe ve hilelerle listelere kaydedilmemekte, Türk listelerine kaydedilecek olanlara baskı uygulanarak vazgeçirilmekte, yine Türklerin sayısını bir takım hilelerle az gösterilmeye çalışılmaktaydı. Hatta Türkleri yıldırarak seçim listelerine kaydolanmalarını engellemek için bir takım olaylar da çıkarılmakta, tutuklamalar gerçekleştirilmekteydi.⁴⁶ Bu arada Bölgedeki Fransız istihbarat teşkilatı Suriye Vatani Partisi mensuplarına 25 adet tabanca dağıtılmış, ayrıca 500 kişilik izci elbisesi ve sopası hazırlanmak suretiyle bir teşkilat oluşturulma yoluna gidilmişti. Bunun yanında şoseleri tamir bahanesiyle Hatay sınırı üzerinde bulunan Maaf Kastali karakoluna Lazkiye'den iki dağ topu ile iki makineli tüfekte donatılmış 500 asker getirildi.⁴⁷ Yine Fransız istihbaratının çalışması sonucu Suriye yanlısı Usbetu'l Ameli-i Kavmi partisiyle (Usbeciler) yine Suriye yanlısı İttihadı Vatani Partisi birleşerek "Cephe-i Müttehide-i Vataniye" adıyla faaliyete geçtiler.⁴⁸ Diğer taraftan Seçim Komisyonu da tarafsızlıktan ayrılarak Türkler aleyhine faaliyetlere göz yummaktaydılar.⁴⁹ Bütün bu gelişmeler Sancak'ta olayların çıkmasına sebebiyet verdi. Nitekim 26 Mayıs'ta Reyhanlı'da Türklerle Araplar arasında kavga çıktı. Garreau da bu kavgayı bahane ederek Reyhanlı Halkevini basacaktır. Arkasından 31 Mayıs'ta Hatay'da ölümle sonuçlanan olaylar vuku bulur.⁵⁰

⁴⁵ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-16-17-18-19-74. Belgeler için bkz. Ek: 11.

⁴⁶ Sarıay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 408; **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-18-22-24-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-52-54. Belgeler için bkz. Ek: 12.

⁴⁷ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 27-10-11-22-23-24-41.

⁴⁸ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 28-37. Bkz. Ek: 13; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1986. s. 40.

⁴⁹ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-76 ; Soysal, a.g.m., s. 95.

⁵⁰ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-72-73 bkz. Ek: 14; Saraç, a.g.t., s. 117.

Bütün bu gelişmeler Türkiye’de infiale sebep oldu. TBMM ve Türk basınında bu olaylar protesto edildi ve çeşitli yazılar yazıldı.⁵¹ Bu arada 14 Mayıs’ta Sancak’ta Fransız temsilcisi ile görüştüğten sonra Ankara’ya gönderdiği raporunda, Fransız temsilcisinin, seçim komisyonuna müdahalede bulunamayacağını, gerekirse seçimleri durdurup Türk ve Fransız hükümetlerinin direkt temasa geçerek bir komisyon teşkil edip seçime devam edebileceğini, bu şekilde temsilcinin baklayı ağzından çıkardığını beyan eden Antakya Başkonsolosu Celal Karasapan 28 Mayıs 1938’de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir diğer raporda da Sancak’ta seçim sırasında meydana gelen gelişmeler kısaca verdikten sonra, “Komisyon tamamıyla tarafgirane hareket etmektedir. Halkın maneviyatını yerine getirmek her türlü imkânın haricindedir. Fransızlar Hatay’da mevcut kuvvetleriyle asayiş temin edemedikleri için müşterek bir işgal teklifi ve hükümet mekanizmasının köy köy dolaşarak halkı aleyhimize teşvik etmekten bir an farîğ olmayan istihbarat zabitleriyle birlikte kökünden değiştirilmesi Garro’nun uzaklaştırılması belki vaziyeti ıslah edebilir.” Diyerek Garreau’nun görevden alınmasının sağlanması isteyecektir.⁵²

Bu ortamda hastalığına rağmen 20 Mayıs’ta İstanbul’dan trenle yola çıkan Atatürk 21 Mayıs’ta Mersin’e gelir ve buradaki askerî birlikleri denetler. Arkasından Silifke’ye geçen Atatürk bilâhare buradan Adana’ya geçerek 24 Mayıs’ta buradaki askeri birlikleri de denetler ve askerlere saatler süren resmi geçit yaptırır. Arkasından 26 Mayıs’ta İstanbul’a döner. Böylece Atatürk Fransa’ya gözdağı verdiği gibi Hatay politikasındaki kararlılığını da gösterir. Bu gelişmenin arkasından Başbakan Celal Bayar 31 Mayıs’ta sınırdaki askeri birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harekete hazır hale getirilmesini isteyecektir. Bunun üzerine Hatay sınırına 30 bin kişilik bir kuvvet yığılacaktır.⁵³

Bu gelişmelerin arkasından Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz’ın girişimlerinden sonra Fransa yumuşayacak ve Sancak’taki memur-

⁵¹ Kara, **a.g.t.**, s. 57 v.d.

⁵² **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-76 bkz. Ek: 15; Sarıay, **a.g.m.** C. 12, S. 35, s. 409.

⁵³ Soyak, **a.g.e.**, s. 645-646; Melek, **a.g.e.**, s. 44; Sarıay, **a.g.m.**, C. 12, S. 35, s. 408; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, 1987, s. 350.

larına Türklere karşı uyguladıkları politikalarını durdurma emri verecektir. Bunun üzerine Garreau 3 Haziran'da yukarıda belirttiğimiz 31 Mayıs Hatay olayını bahane ederek seçimlere bir hafta ara verdiğini açılacaktır. Ancak Garreau da ertesi gün yani 4 Haziran'da görevinden azledilerek, yerine Binbaşı Collet getirilecektir. Ayrıca Sancak'taki Fransız vali geri çekilerek yerine 6 Haziran 1938'de Abdurrahman Melek atanacaktır. Abdurrahman Melek de derhal Belediye Başkanlığına Vedi Münir Karabay, Kaymakamlığa ise Süreyya Halefi atayacaktır. Bu atamalar Sancak'ta tansiyonun düşmesini sağlayacaktır.⁵⁴

Bu gelişmeden sonra Sancak'ta 9 Haziran'da seçimler tekrar başladı. Ancak olaylar aynı şekilde devam eder. Hatta seçime ara verildiği dönemde Arap tedhişçiler köy köy dolaşıp Türk ve Türklere yakın olan seçmenleri tehdit etmişler, bu arada Hoybun Cemiyeti de Suriye Vatanilerini yardımıyla Türkler aleyhinde bildiri dağıtmışlardır.⁵⁵

Gelişmelerin bu şekilde seyretmesi üzerine seçimleri yakından takip eden Türkiye Sancak'taki durumun Türkler lehine düzeltilmesi için harekete geçti. Bu çerçevede Türkiye ilk olarak 17 Haziran'da Fransız Hükümeti ve Milletler Cemiyeti nezdinde durumu protesto etti. Arkasından 22 Haziran'da Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bir nota vererek, Milletler Cemiyeti seçim komisyonu ile her türlü ilişkisini kestiğini bildirdi. Avrupa'da giderek daha tehlikeli hale gelen konjonktürü dikkate alarak Türkiye ile dostluğu geliştirmek isteyen Fransa'nın da 23 Haziran'da Milletler Cemiyeti'ne buna benzer bir başvuruda bulunması üzerine zaten çalışamaz duruma gelmiş olan Seçim Komisyonu 29 Haziran'da Sancak'ı terk etti.⁵⁶

Bu gelişmeler olurken diğer taraftan 12 Haziran'da Genelkurmay ikinci başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki bir Türk askeri heyeti görüşmelerde bulunmak üzere 12 Haziran'da Sancak'a gelmiş, 14 Hazi-

⁵⁴ Sökmen, **a.g.e.**, s. 13 ; Melek, **a.g.e.**, s. 49, Abdurrahman Melek'in bu atamayı kabul etmesi başta Tayfur Sökmen olmak üzere Sancak Türklerinin ileri gelenleri tarafından şiddetle eleştirilmiş, ancak Türkiye'nin Sancak Başkonsolosunun bu atamada kendisinin rolü olduğunu söylemesi durumu yatıştırılmıştır. Sarınoy, **a.g.m.** C. 12, S. 35, s. 409.

⁵⁵ Sarınoy, **a.g.m.** C. 12, S. 35, s. 409.

⁵⁶ Abdülhahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, C. 2, Ankara, 1988, s. 188; Sarınoy, **a.g.m.** C. 12, S. 35, s. 409-410; Soysal, **a.g.m.**, s. 95; Bu sırada Almanya Avusturya'yı işgal etmiş, Çekoslovakya'yı parçalamıştı. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 277-278.

ran'da da Fransa'nın Yakındoğu Ordusu Komutanı General Huntziger'in başkanlığındaki Fransız askeri heyetiyle görüşmeler başlamıştı.⁵⁷ Türk heyeti içinde Büyükelçi Cevat Açıkalın da yer almaktaydı.⁵⁸ Sancak'a gelebilecek olası bir İtalyan tehdidi sebebiyle, Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın 2. ve 3. maddesi çerçevesinde başlatılan görüşmeler de çok çetin geçmekteydi.⁵⁹ Nitekim Başbakan Celal Bayar'ın Sancak'taki Türk görüşme heyeti Başkanı Asım Gündüz'den aldığı rapor doğrultusunda 25 Haziran'da Cumhurbaşkanlığına sunduğu telgrafta, Türk askerinin Hatay'a giriş tarihinin tespitinin Ankara'daki Fransız sefiri vasıtasıyla Türk ve Fransız hükümetleri arasında yapılması, Hatay'a girecek Türk kuvvetlerinin Türklerin yoğun olduğu bölgede konuşlandırılması ile adli meselelerin halli konusunda mutabakat sağlandığı belirtilmekte, ancak Hatay'a girecek Türk askeri sayısı ve mahiyeti konusunda bir mutabakat oluşmadığı ifade edilmekteydi. Rapora göre, Türk heyetinin Hatay'a sokulacak asker sayısını 3 ile 3500 olarak teklif ettiği, Fransız heyetinin ise Türk askerinin Hatay'da bulunan Fransız askeri kuvvetine eşdeğer olması gerektiği gerekçesiyle iki tabur olmasını, ayrıca Türk birlikleri arasında topçu birliklerinin bulunmasında ısrar ettiği belirtilmekteydi.⁶⁰ Genelkurmay Başkanlığına da gönderilmiş olan bu rapor sonrasında, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın 26 Haziran'da Asım Gündüz'e gönderdiği talimatta, bir anlaşmanın yapılması gerektiği ancak anlaşmanın esasını teşkil eden kuvvet ve kuvvet miktarı halledilmedikçe yapılacak anlaşmanın bir mana ifade etmeyeceği beyan edilerek, Hatay'a girecek askeri kuvvetin adı ne olursa olsun Hatay'a sokulacak kuvvetin emniyetini sağlayacak şekilde teşkil edilmesi, bunun için de belli bölgelerde konuşlandırılmak üzere topçu birliklerinin de bulunduğu toplam 3 bin

⁵⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Haziran 1938; Saraç, **a.g.t.**, s. 120.

⁵⁸ Sarıay, a.g.m. C. 12, S. 35, s. 410.

⁵⁹ Bu maddelerde Sancak'ın dış güvenliğini sağlayıcı önlemlerin alınması öngörülmekteydi. Konu üzerinde ilk kez 17-18 Aralık 1937'de Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile General Huntziger arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir tutanak imzalanmıştı. Bkz. Soysal, a.g.m., s. 95.

⁶⁰ Fransız heyeti, Türk Heyeti'nin teklif ettiği asker sayısını kabul ettikleri takdirde Sancak'a Suriye'den asker sevk etmeleri gerektiği, bu durumda Suriye'ye de başka bölgeden kuvvet getirmek mecburiyetinde kalacakları bu durumun da Fransa'ya ağır bir külfet getireceğini ileri sürmekteydi. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 110-1-2-3-4-5-6-7 Ayrıca bkz. Ek: 16.

kişilik bir askeri birliğin Hatay'a sokulması gerektiği ve bu kuvvetin Hatay'da bulunan zırhlı ve motorize Fransız birliklerine ancak eşit olabileceği, Fransa dışişleri bakanının da 3 bin mevcudu kabul ettiği ifade edilerek durumun Fransız Heyetine kabul ettirilmesi istenmekteydi.⁶¹ Bu talimat Atatürk tarafından da görülmüş ve uygun bulunmuş ancak topçu birlikleri miktarının belirtilmemesi sorun yaratabileceği fakat bunun da çözümlenebileceği ifade edilmişti.⁶² Bunun üzerine yukarıda verdiğimiz talimatta topçu birlikleri 3 batarya olarak gösterilmişti.

Nihayet heyetler arasında sürdürülen görüşmeler uzlaşma ile sonuçlandı ve 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız askerî anlaşması imzalandı. Bu anlaşma Sancak'ın güvenliğinin sağlanması için alınacak tedbirleri düzenlemekteydi. Ayrıca Sancak'a girecek Türk kuvvetleri konusunda ek bir anlaşma imzalanacağı belirtilmekteydi. Buna göre Sancak'taki Türk ve Fransız kuvvetleri eşit sayıda olacak gerektiği takdirde tarafların ortak kararıyla bu sayı arttırılabilecekti. Ayrıca bu anlaşma ile Sancak'a üçüncü bir devlet tarafından gelebilecek saldırı halinde bu duruma karşı alınacak tedbirler de düzenlenmekteydi. Bu anlaşma manda yönetimi süresince yürürlükte kalacaktı. Anlaşmaya ekli 32 maddelik ek protokolde de Sancak'a girecek Türk ve Fransız kuvvetlerinin miktarı, Sancak güvenliği ile ilgili Türk kuvvetlerinin Fransızlarla işbirliği yapacağı, Bir albay komutasında Payas ve Hassa üzerinden Sancak'a girecek olan Türk kuvvetlerinin İskenderun, Baylan, Kırıkhan ve Antakya'da konuşlanacağı belirtilmekteydi.⁶³

Askerî heyetler arasında görüşmeler devam ederken, diğer taraftan Türkiye ile Fransa arasında 1938 Mayısında başlayan siyasi görüşmeler de devam etmekteydi. Cenevre'de başlayan daha sonra Paris ve Ankara'da devam eden bu görüşmeler sonucunda 4 Haziran 1938'de Tevfik Rüştü Aras ile Fransız Büyükelçisi Ponsot arasında bir "Türk-Fransız Dostluk Antlaşması" imzalandı. Türkiye'nin iptal ettiği 1930 Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması yerine geçecek olan ve iki devlet arasındaki dostlu-

⁶¹ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 110-9-10. Bkz. Ek: 17.

⁶² **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 110-8 Bkz. Ek: 18.

⁶³ Sancak'ın güvenliği için 6000 kişilik bir kuvvet öngörülmekteydi. Buna göre 2500'er kişilik olmak üzere 5000 kişilik Türk ve Fransız kuvveti oluşturulacak, 1000 kişilik kuvvet ise Sancak'tan temin edilecekti. Soysal, a.g.m., s. 95-96 ; Sarıay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 410-411.

ğu oluşturmaya yönelik hükümlerin yanı sıra herhangi bir saldırı ile siyasi ve ekonomik tertiplere karşı birlikte alınacak tedbirlerle ilgili yeni hükümleri içeren bu antlaşma aynı zamanda Sancak'la ilgili hükümleri de içermektedir. Diğer taraftan antlaşma ile birlikte yayınlanan ortak demeçte ise Sancak meselesinin Türkiye için bir toprak meselesi olmadığını gösteren 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'ne vurgu yapılmak suretiyle Fransa Türkiye'nin Sancak'ı ilhakını önlemek istemektedir. Ancak bu antlaşma Sancak meselesinde daha sonra meydana gelecek gelişmelerle, 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakıyla sonuçlanacak olan görüşmelerin hızla gelişmesi sebebiyle taraflarca onaylanmayacak ve yürürlüğe girmeyecektir. Bu arada Sancak'ta yaşayan Türkiye, Suriye ve Lübnan menşeli kişilerin vatandaşlık seçme hakkı ile ilgili bir de protokol imzalanmıştır.⁶⁴

Dostluk antlaşmasının imzalandığı gün yani 4 Temmuz'da Askerî anlaşmaya uygun olarak Sancak'ta görev alacak Türk askeri kuvvetinin öncü birlikleri Sancak'a girdi. Ertesi gün de Albay Şükrü Kanatlı komutasında asıl Türk askeri birliği Anlaşmaya uygun olarak saat 5'ten itibaren Payas ve Hassa üzerinden Sancak'a girerek anlaşmayla belirlenen bölgelerde konuşlanmaya başlamıştır. Sancak'a giren Türk askerî birliklerinden Albay Kanatlı komutasında Payas'tan giren kolu Hayıplı karakolu bölgesinde Fransız Jandarmaları, hemen yakınında Karayılan Koyü'nde ise Türkiye'nin İskenderun Konsolosu Fethi Benli, Hatay Valisi Abdurrahman Melek ve Halk Partisi Başkanı Abdulgani Türkmen ile faal heyet üyeleri tarafından karşılanmıştır. Diğer taraftan Türk birlikleri her yerde Türk ve Türk yanlıları tarafından da büyük sevinç gösterileriyle karşılanmışlardır. Bu arada Türk askerî birliklerini karşılamak üzere Trablus Şam ve Halep'ten arabalarla Sancak'a gelmek isteyenlere Suriye izin vermemiş ve engellemiştir. Bu arada Türk askerinin gelmesinden endişelenen Sancak'taki Ermenileri Binbaşı Collet istihbarat subayları vasıtasıyla Türk askeri iki ay için sancak'a geldi denerek teskin edilmeğe çalışmıştır.⁶⁵

⁶⁴ Soysal, a.g.m., s. 96-97; Antlaşmanın içerdiği hükümler, ortak demeç ve protokol için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, C. 2, Ankara, 1981. s. 626-631.

⁶⁵ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 33-3-4-9-10.; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Temmuz 1938; **Ulus Gazetesi**, 6 Temmuz 1938. Ayrıca Türk birliklerinin Sancak'a girişi, karşılanması ve konuşlanması ile ilgili bkz. Ek: 19.

Türkiye'nin Fransa ile yaptığı anlaşma ve Türk askerinin Sancak'a girişi Suriye'de tepkilere sebep oldu. Bu arada 7 Temmuz'da Türkiye, Fransa ve Suriye arasında görüşmeler başladı. Bu görüşmelerle Türkiye ile Fransa arasında yapılan dostluk antlaşması benzeri bir anlaşma yapılmak istenmekteydi. Bu sırada Türkiye Dışişleri Bakanı Aras ile Suriye temsilcileri arasında Hatay sınırının tespiti ile ilgili görüşmeler de yapıldı. Türkiye'nin sınırlarla ilgili teklifi genelde Sancak'a giren Türk askerinin kontrol ettiği bölgeler olarak ortaya konmuştu. Buna göre kabaca İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye ile en güneyde bulunan bahçeleriyle beraber Antakya şehri yani Aras nehrine kadar olan bölge Hatay'a bırakılması öngörülmekteydi. Bu arada Suriye, Irak Hükûmeti aracılığıyla Türkiye'ye Sancak'ı aralarında taksim etmeyi önerdi. Ancak bütün bu görüşmeler 11 Temmuzda herhangi bir sonuca bağlanmadan Eylül'e kadar tehir edildi.⁶⁶

Seçimlerin Sonuçlandırılması ve Hatay Devleti'nin Kuruluşu

Yukarıda ifade ettiğimiz gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan daha önce kesilmiş bulunan seçimler yapılan antlaşmalar çerçevesinde Türkiye-Fransa ortak denetiminde başlatıp yürütmek üzere bir komisyon oluşturulmak için çalışmalar başlatıldı. Bu çerçevede fevkalade delege olarak Türkiye tarafından tayin edilmiş olan Orta Elçi Cevat Açıkalın Sancak'a geleerek 15 Temmuz'da Fransa temsilcisi Collet ile görüşmelere başladı. Görüşmeler sonunda nihayet seçimleri yürütmek üzere Le colonel Collet, Cevat Açıkalın, Vali Abdurrahman Melek, Türk Cemaati Temsilcisi Halk Parti Başkanı Abdulgani Türkmen ile diğer cemaatlerden alınan birer üyeden oluşan İntihabat-ı Âli Komisyonu (Yüksek Seçim Komisyonu) kuruldu. Bunun yanında ayrıca 2 Türk bir Fransız hakimden oluşan bir özel mahkeme de oluşturuldu. Bundan sonra daha önce oluşturulmuş olan Müracaat Komiteleri ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle dağıtılarak yeni seçim kurulları oluşturuldu. Bu arada daha önce seçmen yazımında yapılan usulsüz-

⁶⁶ Sınır görüşmeleri ile ilgili Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 117-1-2, Belge için Bkz. Ek: 20; Massigli, **a.g.e.**, s. 217; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Temmuz 1938; **Ulus Gazetesi**, Temmuz 1938.

lük ve haksızlıkların ortadan kaldırılması da kararlaştırılarak bu yönde girişimlere başlandı.⁶⁷

Bu oluşumlardan sonra Yüksek Seçim Komisyonu bir bildiri yayınlarak seçim işlerinin Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun bıraktığı yerden 22 Temmuz'dan itibaren tekrar başlatılıp devam ettirileceğini açıkladı. Bu şekilde 22 Temmuz'da başlatılan birinci derecede seçmen yazma işlemi herhangi bir olay meydana gelmeden 1 Ağustos'ta tamamlandı. Seçmen yazılımı işleminin tamamlanması sonucunda anayasa gereği 20 yaşını doldurmuş Sancak'lı erkeklerin istedikleri cemaat listelerine birinci derece seçmen olarak yazıldıkları listeler oluştu. Buna göre 35847'si Türk, 11319'u Alevi, 5504'ü Ermeni, 2098'i Rum-Ortodoks, 1845'i Arap toplulukların listesine, 359'u da diğer toplulukların listelerine kaydedildiği görüldü. Bu sonuçlara göre, her 100 seçmen bir ikinci seçmen hesabıyla; 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 20 Rum-Ortodoks, 18 Arap ikinci derece seçmen olarak seçilmiş olmaktadır. Bu listelerden anlaşılacağı gibi Türkler seçilecek milletvekillerinin salt çoğunluğunu elde edecek sayıya ulaşmış bulunuyorlardı. Nitekim bu listelere göre Türkler 22, Aleviler 9, Ermeniler 5, Araplar 2, Rum-Ortodoks 2 milletvekili çıkaracaktı.⁶⁸

Seçmen yazılımı işlemlerinin tamamlanmasından sonra 20 Ağustos'tan itibaren milletvekili seçimlerine başlanacağı açıklandı. Bu arada seçmen yazılımı işleminin tamamlanması üzerine Türkiye'de derhal Sancak seçimlerinde seçilecek Türk milletvekillerinin ve seçim sonrasında kurulacak hükümette görev alacakların tespiti ile ilgili çalışmalar başlatıldı. Bu çerçevede Ankara'da Hükümet tarafından görevlendirilen ve Dört Yol'a gelen Emniyet Genel Müdürü ve aynı zamanda Hatay Egemenlik Cemiyeti Umumi Katibi olan Şükrü Sökmensuer ile Baş Murahhas Cevat Açıkalin, Antalya Bağımsız Milletvekili Tayfur Sökmen, Başkonsolos Fethi Denli ve

⁶⁷ Sarımay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 412-413; Melek, a.g.e., s. 59 ; Bu çerçevede Hatay Halk Partisi ve Vali Abdurrahman Beyin verdiği bilgiler ışığında Reyhaniye'de kayıtların yeniden yapılması, Türk listeleri yerine zorla başka listelere yazıldıklarını beyan edenlerin Türk listelerine yazılmaları, Suriye'den getirilerek listelere kaydedilen Ermeni ve Arapların listelerden silinmesi sağlanacaktır. Sarımay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 413.

⁶⁸ Sarımay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. Aynı yer; Sökmen, a.g.e., s. 14; Melek, a.g.e., s. 60-61; Soysal, a.g.m, 97.

Vali Abdurrahman Melek arasında Sancak seçimlerini ve seçim sonrasında yapılacak işleri görüşmek üzere 10 Ağustos 1938'de Dört Yol'da bir toplantı yapıldı. Toplantıda 22 Türk milletvekili adayının Ankara'ca tespit edilmesi 18 azınlık milletvekili adayının da Abdurrahman Melek tarafından tespit edilmesi ve bunların mecliste Türk görüşüne aykırı hareket etmeyecek kimselerden seçilmesinin temini istendi. Ayrıca toplantıda Hükümette kimlerin görev alacaklarına da karar verildi. Toplantının ertesi günü Ankara'ya dönen Şükrü Sökmensüer toplantı sonrasında hazırlanan raporu İçişleri Bakanlığı'na sundu. Bakanlık da bu raporu onay için Başbakanlığa sundu.⁶⁹

Raporda tespit edilecek Türk milletvekili listesinin 15 Ağustos'a kadar Cevat Açıkalın'a bildirilmesi de istenmekteydi. Bu doğrultuda son şekli başbakan tarafından onaylanan liste Cevat Açıkalın'a bildirildi. O da listeyi Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıyla açıkladı.⁷⁰

Nihayet hazırlanan milletvekili listeleri Seçim Komisyonu tarafından 21 Ağustos'ta ilan edildi. Bunun arkasından 24 Ağustos'ta yapılan ikinci derece seçimler sonucunda yukarıda dağılımını verdiğimiz milletvekili seçimleri gerçekleştirilmiş oldu. Bu seçimler sonucunda seçilen 40 milletvekilinin salt çoğunluğunu 22 milletvekili çıkaran Türkler elde etmiş bulunuyordu.⁷¹

⁶⁹ Sökmen, **a.g.e.**, s. 106; Melek, **a.g.e.**, s. 61. Toplantıda, kurulacak olan Hatay Cumhuriyeti devlet başkanlığı ile ilgili Tayfur Sökmen ile Abdurrahman Melek arasında bulunan gerginlik Şükrü Sökmensüer'in müdahale ederek Atatürk'ün devlet başkanlığı için Tayfur Sökmen'i teklif ettiğini belirtmesiyle giderilmiştir. Toplantı sonunda İçişleri Bakanlığı'na sunulan raporda devlet başkanlığına Tayfur Sökmen'in seçilememesi durumunda kardeşi Abdullah veya İnyet Mürsel'in, Meclis Başkanlığına Abdulgani Türkmen'in, başbakanlığa Abdurrahman Melek'in, bakanlıklara ise Ahmet Faik Türkmen, Cemil Yurtman, Abdullah Fevzi, Cemal Baki ile Kemal Alper'in getirilmesi teklif edilmekteydi. Raporda ayrıca milletvekillikler için biri asıl diğeri yedek olmak üzere 22 kişilik iki liste de yer almakta ve Arap, Ermeni ve Rum-Ortodoks milletvekillerinin de Türk görüşüne yakın kimselerden seçilmesine gayret edileceği belirtilmekteydi. Bkz. Melek, **a.g.e.**, s. 62; Sarıay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 414.

⁷⁰ Sarıay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 415; Abdurrahman Melek, açıklanan milletvekili listesinde Kendisinin Dört Yol toplantısında verdiği isimlerden sadece 7 ile 8'nin yer aldığını, listede eski muhaliflerden iki Hatay'da oturmayan birkaç kişinin de bulunduğunu belirtmekte, bu durum Partide eskiden beri çalışanlarca hayretle karşılanmasına rağmen bunların hiçbirinin menfi yol tutmadığını ve bu duruma karşı çıkmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Abdurrahman Melek azınlık milletvekili adaylarını kendisinin belirlediğini, bu adayları aynı zamanda mandater otoriteyi memnun etmiş kişilerden seçtiğini belirtmektedir. Bkz. Melek, **a.g.e.**, s. 62.

⁷¹ Sarıay, a.g.m., C. 12, S. 35, aynı yer; Türk aday listesi 22 kişiden oluştuğundan adaylar seçim yapılmadan seçilmiş sayıldı. Seçilen milletvekillerinin cemaat ve kazlara göre dağılımı ise şöyleydi: Antakya 14 Türk, 7 Alevi, 2 Ermeni, 2 Arap, 1 Rum-Ortodoks; İskenderun 3 Türk, 2 Alevi, 1 Ermeni, 1 Rum-Ortodoks; Kırıkhan 5 Türk, 2 Ermeni. Bkz. Soysal, a.g.m., s. 97; Melek, **a.g.e.**, s. 61.

Seçimlerden hemen sonra, daha önce Türkiye tarafından Sancak'a sürekliliği görevle olağanüstü temsilci olarak atanmış bulunan Cevat Açıkalın'ın daveti üzerine 25 Ağustos'ta Tayfur Sökmen Sancak'a geldi. Bundan sonra meclis açılıncaya kadar geçen süre içinde Tayfur Sökmen'in devlet başkanı seçilmesi, meclis başkanı ve yardımcılarının belirlenmesi, komisyonların Türklerin çoğunluğu sağlayacak şekilde teşkil edilmesi hususları ile meclis açılış nutku, milletvekillerine ödenecek maaş miktarının tespiti üzerinde çalışmalar yapıldı. Bunların yanı sıra kurulacak hükümetin tamamen Türk bakanlardan teşkil edilmesi ile meclis açılış konuşmasının meclis başkanı olarak seçilmesi düşünülen Abdulgani Türkmen'in yapmasına da karar verildi.⁷²

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Meclis 2 Eylül 1938'de büyük törenlerle en yaşlı üye Mehmet Adalı başkanlığında toplandı. Mecliste ilk etapta yemin töreni yapıldı. Sancak statüsünde resmi dil Türkçe ve Arapça kabul edilmiş olmasına rağmen Tüm milletvekilleri Türkçe yemin ettiler. Yemin töreninin ardından Meclis, Abdulgani Türkmen'i meclis başkanlığına, Vedii Münir Karabay ile Zeynel Abidin Çilli'yi başkan vekilliklerine, Bekir Sıtkı Kunt ile Dr. Vedii Bilgin'i de meclis genel sekreterliklerine seçti. Ardından Meclis Tayfur Sökmen'i devlet başkanlığına getirdi. Bu gelişmelerden sonra da Meclis, devletin adını Hatay Cumhuriyeti olarak belirledi. Bu şekilde Meclis bölgenin adı olan Sancak'ı Hatay olarak değiştirmiş oluyordu. Aynı zamanda Meclis'te Hatay bayrağını belirlemek üzere bir komisyon da kuruldu. Bu arada Tayfur Sökmen Abdurrahman Melek'i milli hükümeti kurmakla görevlendirdi.⁷³

Bu gelişmelerin arkasından 5 Eylül'de Abdurrahman Melek hükümetini kurdu. Beş kişiden oluşan hükümette Abdurrahman Melek başbakanlığın yanı sıra içişleri, dışişleri ile savunma bakanlıklarını da üzerine almıştı. Diğer bakanlıklardan Adalet Bakanlığı'na Cemil Yurtman, Maliye, İktisat ve Gümrük Bakanlığı'na Cemal Baki, Millî Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'na Ahmet Faik Türkmen, Nafia ve Ziraat Bakanlığına Kemal Alpar getirilmiş-

⁷² Sarıay, a.g.m., C. 12, S. 35, aynı yer.

⁷³ Tekin, a.g.e., s. 75; Sökmen, a.g.e., s. 14 ; Soysal, a.g.m., s. 97 ; Türkiye İskenderun-Antakya yani Sancak bölgesi için Hatay adını 1936 yılından itibaren kullanmaya başlamıştır.

ti. Bu hükûmet 6 Eylül'de Meclis'te programını okuyarak güvenoyu aldı ve çalışmalarına başladı. Bundan sonra Hükümet ihtiyaç duyulan kurumları oluşturma yoluna gitti. Aynı gün devletin başkenti olarak da Antakya kabul edildi. 7 Eylül Günü ise Meclis binasına tespit edilmiş olan bağımsız Hatay bayrağı çekildi. Bu arada Türkiye bağımsız Hatay Devleti'ne acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere 50000 TL'sı ödenek gönderecektir.⁷⁴ Böylece bağımsız Hatay Devleti tarih sahnesine çıkmış ve bütün kurumlarıyla işlemeğe başlamıştı.

Sonuç

Atatürk'ün bir dış politika uygulaması olarak kendine has bir özellik taşıyan Sancak sorunu, Fransa'nın Suriye'de dolayısıyla Sancak'ta manda yönetimine son vermesi kararından sonra Türkiye tarafından ustaca günde-me taşınmıştır. Bundan sonra gerek Milletler Cemiyeti nezdinde, gerek Sancak sorunu ile ilgili Fransa ile yürütülen ikili ilişkilerde, gerekse geleceğinin şekillenmesi doğrultusunda Sancak'ta izlenen politika, Sancak'ın bağımsızlığına kavuşması doğrultusunda ısrarlı ve kararlı bir şekilde uygulanmıştır. Nihayet uygulanan bu politika ve Atatürk'ün plânlı ve kararlı çalışmasının bir sonucu olarak Sancak Sorunu Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözümlenmiş ve bağımsız Hatay Devleti kurulmuştur.

Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde bağımsızlığına kavuşmuş olan Hatay Cumhuriyeti yeni bir aşamaya gelmişti. Bundan sonraki aşama bağımsız Hatay Devleti'nin Türkiye'ye ilthaki olacaktır. Bu süreç ise bir sonraki çalışmamızda ele alınacaktır.

---

⁷⁴ Melek, **a.g.e.**, s. 65 ; Selçuk, **a.g.e.**, s. 61, Sosyal, a.g.m., s. 97 ; Sarımay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 416; Hatay Bayrağı olarak Türkiye bayrağının benzeri olarak belirlendi. Fark olarak sadece beyaz çizgi halinde çizilmiş yıldızın içinin kırmızı olmasıydı. Soyak, **a.g.e.**, s. 652.

sayfa boş